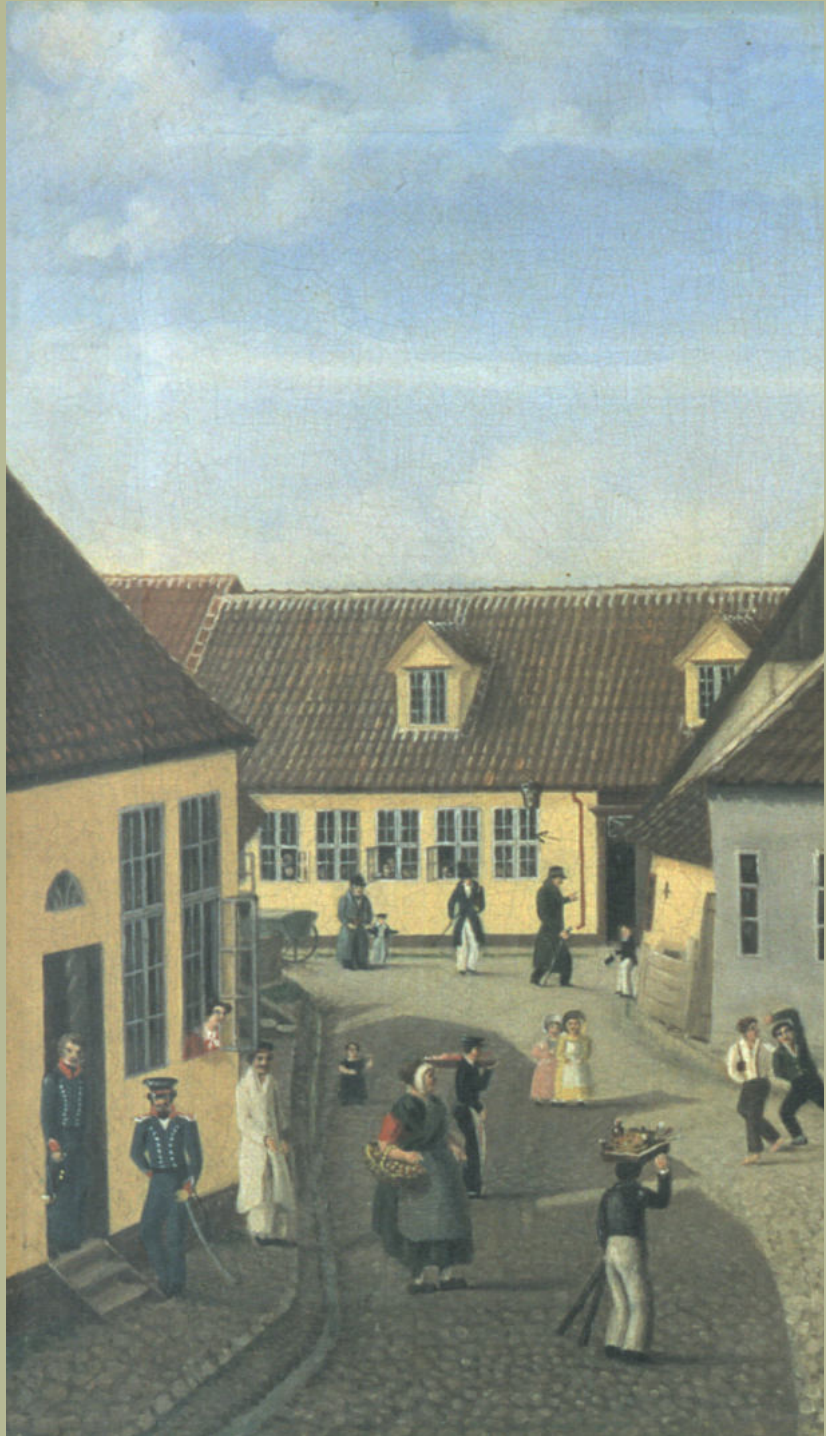

NÆSTVED MUSEUM

Liv og Levn

15 - 2001

Margit Baad Pedersen
Næstveds Patriotiske Selskab

Næstved Museum
Liv og Levn

15 - 2001

Indhold:

Indledning

Baggrunden for Næstveds Patriotiske Selskab

Selskabet stiftes

Forholdet til staten

Medlemmerne

Spindeskolerne

Lærerinderne

Eleverne

Skolegang

Produktionen

Lykkedes det?

Noter og kilder

Margit Baad Pedersen

Næstveds patriotiske Selskab

Indledning

Næstveds Patriotiske Selskab blev stiftet i sommeren 1780 og ophævet i 1808. Selskabet var et af en lang række lignende, som i 1780'erne og 1790'erne blev etableret landet over. De havde almennyttigt formål, hvilket for de flestes vedkommende var ensbetydende med, at de arbejdede på at fremme en eller flere grene af erhvervslivet. I flere af foreningerne indgik *patriotisk* i selskabets navn. Patriotisme var et nøgleord i tidens offentlige debat, og det dækkede over, at enhver borger af kærlighed til fædrelandet burde gøre en indsats til gavn for *det almindelige* eller fælles bedste, dvs. samfundet. Kun ved at have fædrelandets tarv for øje viste man sand borgerdyd og dermed det rette patriotiske sindelag.

Flere patriotiske selskaber rummede også elementer af *filantropi*. Filantropien var i denne forbindelse især rettet mod den fattige del af befolkningen, som filantroperne ville hjælpe ud af deres kummerlige tilværelse. Ud fra tidens tankegang skulle det ske gennem opdragelse/uddannelse og ved at tilbyde beskæftigelse, altså ikke en passiv velgørenhed, men hjælp til selvhjælp. Den fattige skulle bringes til at blive en virksom borger i sit land, eller måske snarere i sin stand, for ophævelse af standsforskelle lå langt uden for den filantropiske/patriotiske tankegang.

Som forbillede havde de patriotiske selskaber *Det kongelige danske Landhusholdningsselskab*, der blev stiftet i 1769. I den første plan for et sådant selskab havde man givet det navnet *Det danske patriotiske Præmieselskab*, hvilket klart signalerede mål og midler for selskabet. Ud fra en patriotisk tankegang om at virke til gavn for fædrelandet skulle Landhusholdningsselskabet arbejde for at styrke landets erhvervsliv som sådan. Senere blev Landhusholdningsselskabet en decideret landbrugsorganisation, men sådan var det ikke tænkt fra starten. Midlerne til at nå målet blev udskrivning af prisopgaver og tildeling af præmier som belønning for en særlig indsats.

Niels Ryberg (1725-1804) malet af Jens Juel eller en af hans elever. Ryberg var den økonomiske garant bag Næstveds Patriotiske Selskab, bekostede opførelsen af de tre købstadskoler, finansierede hørindkøbet de første år og fulgte nøje med i selskabets virksomhed, altid parat til at støtte økonomisk. Niels Ryberg var født i Salling som søn af en fæstebonde, men for at undgå stavnsbåndet blev han allerede som dreng sat i pleje hos sin morbror i Aalborg. Her fik han en handelsuddannelse, og med den som baggrund arbejdede han sig op i København og endte som en af landets store købmænd. Han fungerede også i perioder som rådgiver for staten og gik aktivt ind i arbejdet med at forbedre det københavnske fattigvæsen. Ryberg købte det fynske gods Frederiksgave (nu Hagenskov), hvor han som regel opholdt sig om sommeren. Derimod boede han aldrig selv på Øbjerggaard i Kong, som udelukkende blev anvendt som basis for hans fabriksvirksomhed. Frederiksborgmuseet.

Ifølge tidens tankegang var en sådan præmietildeling, gennem hvilken den *vindskibelige* (flittige og stræbsomme) borger fik sin belønning, det mest hensigtsmæssige middel til at fremme flid og virkelyst i befolkningen. I princippet stod Landhusholdningsselskabet åbent for alle, men i praksis blev det en forening for de højere sociale lag - medlemmerne kom navnlig fra kredsen af embedsmænd, videnskabsmænd, gejstlige og officerer. Selskabet blev støttet af kongehuset, hvis medlemmer meldte sig ind, og det bidrog til at gøre selskabet lidt finere end så mange andre.

Baggrunden for Næstveds Patriotiske Selskab

Stiftelsen af Næstveds Patriotiske Selskab skal ses i sammenhæng med den linnedfabrik, der siden 1778 havde været under opbygning i Køng på storkøbmanden Niels Rybergs gods Øbjerggaard. Ryberg (1725-1804) var af den faste overbevisning, at netop linnedindustri ville være velegnet til at opnå flere gode formål på én gang: afskaffe fattigdommen og gavne landets økonomi. Sine tanker herom havde han gjort rede for i en udrødning stilet til kongen i januar 1776. På det tidspunkt havde Ryberg ved siden af sine egne omfattende forretninger også påtaget sig at være medlem af direktionen for det københavnske fattigvæsen, *Den almindelige Plejeanstalt*. Her havde han foranstaltet forsøg med at beskæftige de fattige med hørbehandling, spinderi og vævning af lærred. Arbejdsanstalter for fattige var ikke noget nyt, men kvaliteten og mængden af det producerede stod i almindelighed ikke mål med omkostningerne, og selv om Ryberg fik indkaldt engelske specialister, der skulle udbrede kendskabet til moderne, rationelle arbejdsmetoder, var der meget langt til, at Plejeanstaltens linnedfabrik kunne hvile i sig selv. Det fik dog ikke Ryberg til at opgive troen på, at tanken i bund og grund var rigtig. Men for at projektet kunne lykkes, måtte man begynde helt forfra - have fat i børnene og gennem uddannelse lære dem de rette arbejdsmetoder og ikke mindst opdrage dem til flid og arbejdsomhed. Her tænkte Ryberg i første række på pigerne, som skulle lære at spinde det ensartede hørgarn, der var forudsætningen for vævning af salgbart hørlærred. Meget af det hørlærred, der blev produceret i landet, var af for dårlig kvalitet, og der var for lidt af det. Det belastede betalingsbalancen, at der skulle indføres så meget. Ryberg så for sig, hvordan en øget lærredsproduktion både kunne

Johann Rudolph Bielke (1746-1813). Bielke var en aktiv formand for Næstveds Patriotiske Selskab gennem hele selskabets levetid. Historikeren G. Hornemann karakteriserede senere Bielke således: »Overhovedet faar man af alt kun det bedste Indtryk af ham. Han har vistnok ikke været nogen stor Aand eller en højtbegavet Mand, men han var en af de mange fortræffelige Embedsmænd i Spidsen for den lokale Administration, der er en Pryd for Reformtiden, og hvis Virksomhed til at føre Reformerne ud i Livet vistnok ingenlunde altid vurderes tilstrækkeligt. Mænd af et ægte aristokratisk Tankesæt, der ikke blot nidkært og pligtopfyldende gjorde deres Gerning, men satte en Ære i at gaa i Spidsen, naar det gjaldt Gennemførelsen af Regeringens ny og heldbringende Planer, og i at støtte og hjælpe, hvor de kunde. Til dette Kuld af Embedsmænd hørte Bjelke og næppe som en af de ringeste.« Der kendes ingen malerier af Rudolph Bielke, kun denne silhuet, der er gengivet efter Palle Rosenkrantz: Amtmandsbogen. 1936.

dække landets eget behov (og derved ifølge god merkantilistisk tankegang årligt spare flere tønder guld, der nu gik ud af landet) og på længere sigt blive en eksportartikel - det nye nordamerikanske marked rummede uanede muligheder.

Der er ingen tvivl om, at Ryberg også var drevet af en oprigtig trang til at ville hjælpe de fattige til en bedre tilværelse. En opdragelse til arbejdsomhed ville efter hans opfattelse medføre en forbedret tænke måde i den fattige del af befolkningen, der i stedet for at

henslæbe tilværelsen i lastefuldhed og dovenskab ville stræbe efter at skaffe det daglige brød uden at ligge andre til byrde.

Linnedindustrien havde desuden den store fordel, at den kunne drives som hjemmeindustri. Ryberg forestillede sig nogle centraler rundt omkring i landet, hvorfra råvarer blev udleveret og hvor de færdige produkter blev indleveret, men både spinde- og vævearbejde skulle være binæring til landbruget. Navnlig for husmandsfamilierne kunne det være af betydning at have arbejdet med hørrøsen som en indtægtsmulighed i perioder, hvor der ellers ikke var arbejde at få.

Disse tankers anvendelighed i praksis ville Ryberg nu bevise gennem anlæggene i Køng, og han valgte sachseren Christian Gottfried Voelker til at stå for arbejdet. Voelker (1746-1819) var fra Arnstadt i Thüringen og blev i 1760 sat i handelslære i Altona, hvor han fik kendskab til lærredshandel. I 1773 fik han en stilling som fuldmægtig ved en lærreds- og drejlsfabrik i Husum. Fabrikken måtte imidlertid indstille sin virksomhed tre år senere, og et forsøg fra Voelkers side på selv at drive fabrikken videre med en ny ejer kreds mislykkedes. Han fremlagde i december 1777 en plan til en helt ny virksomhed i Slesvig by, hvor han ville producere hørlærred, hovedsagelig ved hjælp af hjemmearbejdende vævere. Garnet skulle bl.a. leveres fra Plejeanstalten i København, og det er formentlig ved den lejlighed, at han er kommet i forbindelse med Ryberg. Først et halvt år senere fik Voelker et betinget ja til sin ansøgning fra Kommercekollegiet i København, men på det tidspunkt var han allerede ansat af Ryberg og i gang med at planlægge virksomheden i Køng.¹

Her startede han hordyrkningsforsøg på Øbjerggaards hovedgårdsmark, og der blev indrettet en hørberedningsanstalt med en uddannet heglemester. Den 1. november 1778 kunne undervisningen i Køng Spindeskole begynde, og året efter blev spindeskolen i Ring startet. Væveriet i Køng kom i gang i 1781.

Det var Rybergs og Voelkers overbevisning, at tvang ikke ville føre til noget godt - sporene fra købstædernes arbejdsanstalter og tugthusene skræmte - og derfor blev det frivilligt, om Køngs og Rings bønder og husmænd ville sætte deres døtre i spindeskole. Der var nogen skepsis i begyndelsen, men

begge skoler kom godt i gang, Køng havde i 1780 37 elever og Ring 40.²

Voelker gik nu videre med sin og Rybergs plan. Der skulle hurtigst muligt anlægges spindeskoler over (i første omgang) hele Sydsjælland. Det var aldrig tanken, at skolerne skulle kunne hvile i sig selv. Til gengæld forestillede Voelker sig ikke, at skolerne skulle bestå mere end ca. 25 år. Derefter ville en hel generation af unge have lært den finere hørspinding, de kunne have en biindtægt gennem spindearbejdet, og de kunne lære kunsten videre til næste generation. Der skulle altså kun skaffes tilskudsmuligheder i en begrænset periode.

Voelker kontaktede amtmanden som den, der både havde kontakterne til centraladministrationen og indflydelse på udviklingen i sit amt. Amtmand over Vordingborg og Tryggevælde Amter var på det tidspunkt Rudolph Bielke (1746-1813), der i modsætning til mange andre amtmænd ikke var lokal godsejer, men bosat i Næstved, hvor han ejede en stor gård på Axeltorv (Gøernes Gård). Han var af gammel adelsslægt, tidligere officer og hofembedsmand, men var alligevel kun 30 år gammel, da han i 1776 fik amtmandsembedet i Sydsjælland. Det var altså en jævnaldrende, Voelker indledte samarbejde med, og han vandt tilsyneladende hurtigt Bielke for tanken om det gavnlige i at udbrede spindeskoler på landet.

Der er bevaret en række breve fra Voelker til Bielke, det første fra januar 1780, det sidste fra foråret 1794. De korresponderede gennem hele perioden på tysk, Voelkers modersmål, som også Bielke beherskede - han var født i Kiel, og både det danske militær og hoffet var på det tidspunkt præget af tysk. Voelker lærte dog snart dansk, og medens et tidligt forsøg på at skrive dansk i 1780 ikke kan siges at være særlig vellykket, kom han hurtigt til at formulere sig ganske udmærket på sit nye sprog. Til gengæld viser hans senere breve til Bielke, at han var omgivet af dansktalende i sin dagligdag, og når han skulle skrive om forhold, der havde med hans daglige arbejde at gøre, var det ofte de danske ord, der faldt ham ind. At de kunne få en let fortysket form, er en anden sag - f.eks. hedder det om nogle bønder, der var flyttet ud fra landsbyen i forbindelse med udskiftningen, at de var *ausgeflyttet!*

Voelker bibeholdt gennem hele perio-

Frederikke Bielke, født Numsen (1732-1809). Frederikke Numsen og Rudolph Bielke blev gift på Løvenborg i 1777, året efter at han havde fået amtmandsembedet i Sydsjælland. Ligesom sin mand havde hun gjort tjeneste ved hoffet, først som hofdame hos enkedronning Sophie Magdalene, hvor hendes kommende mand var kammerjunker, og siden som hofmesterinde hos prinsesse Louise, datter af Frederik V. Hun var søster til baronesse Magdalene Løvenskiold på Løvenborg, der var tæt knyttet til den reventlowske kreds. Hendes bror Christian Numsen beklædte flere embeder i centraladministrationen, var 1784-91 overhofmarskal og fungerede som det patriotiske selskabs kontaktperson ved hoffet. Der er flere bemærkninger i Voelkers og Rybergs breve, der tyder på, at fru Bielke interesserede sig for og aktivt støttede det patriotiske selskab, som hun også en overgang var personligt medlem af, og hun var parat til at muntre Voelker op, når han havde en af sine mange nedture og var ved at opgive det hele. Passager i grevinde Sybille Reventlows breve efter besøg hos Bielkes i Næstved, det sidste kun en måned før fru Bielkes død i maj 1809, tegner et billede af en dame, der var meget afholdt i sin kreds, og som i sin høje alder havde bevaret sine åndsevner og sin noble fremtræden, men var hæmmet af fysiske handicaps (hun gik med krykker). Fru Bielke gjorde det usædvanlige, at hun i 1805 satte et stort sandstensmonument for at hædre sin mand, som jo på det tidspunkt endnu var i live. Det står stadig ved Ydernæsgården, hvor de havde deres sommerbolig. Pastel på Gavnø. Maler ukendt. Foto Jens Olsen.

den den ærbødige form over for Bielke, der som kammerherre og adelsmand var hans overmand i rang og stand, men

der er ingen tvivl om, at de også blev gode venner. Voelker brugte ofte brevene til i fortrolighed at afprøve sine

Lægen Christian Elovius Mangor (1739-1801) blev med sine »Efterretninger« fra 1782/83 Næstveds Patriotiske Selskabs kronikør. Han havde øjensynligt haft adgang til at se Rybergs redegørelse fra 1776 til kongen om linnedindustriens gavn for landet, og han videreudviklede i et stort indledende afsnit Rybergs tanker. I øvrigt var han så optimistisk i sin skildring af selskabets fremgang, at det var nær ved at give bagslag - Kommercekollegiet henviste til hans redegørelse for, hvor mange skoler selskabet var lige ved at have i gang, da der skulle stilles betingelser for statsstøtte!

Mangor skrev meget gennem hele livet og var levende engageret i samfundsforhold, navnlig de fattiges vilkår. I sin tid som landfysikus i Viborg oprettede han sit eget trykkeri og udgav en avis, som han selv skrev flittigt i.

Gengivet efter Aage Bonde: Et uddrag af Viborg Stiftsbogtrykkeri tohundred-årig historie.

tanker og argumenter over for Bielke. Samtidig var han meget åbenhjertig, når han skulle udtrykke sin mening om andre mennesker. Voelker har helt sikkert ikke forestillet sig, at disse breve skulle ende i det patriotiske selskabs arkiv! Brevene afslører også Voelker som en mand med et iltet temperament - han svingede fra den største begejstring og optimisme til den sorteste fortvivelse.

Selskabet stiftes

Allerede omkring årsskiftet 1779-80 var Voelker i gang med - på Bielkes opfordring - at forsøge at overtale en nabo-

godsejer til at oprette en spindeskole. I slutningen af februar kunne Voelker bringe Bielke en hilsen fra Ryberg med tilsagn om økonomisk støtte til deres patriotiske selskab, og Voelker inviterede i marts provinsmedikus C.E. Mangor til Køng for at han kunne se, hvad der var under opbygning der.

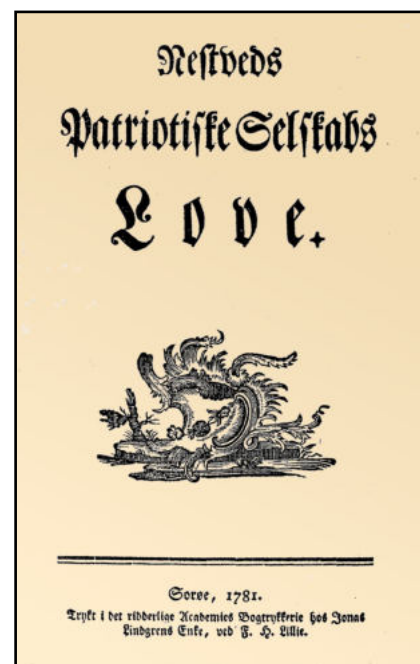
Christian Elovius Mangor led af en utrættelig virkelyst. Han havde været landfysikus i Viborg, og ved siden af at passe sit lægeembede havde han etableret et trykkeri i 1771, hvor han bl.a. udgav et ugeblad under navnet Den Viborger Samler. Mangor ville med sit trykkeri og ugeblad bidrage til nyttige Kundskabers Udbredelse, Sædernes og Tænkemaadens Forbedring, en formulering der jo stemte nøje overens med det overordnede formål, som Ryberg og Voelker arbejdede for. Mangor var i 1776 blevet provinsmedikus i Næstved, og Bielke kendte ham selvfølgelig og kunne se, at han ville være nyttig for arbejdet med at oprette spindeskoler. Det blev da også Mangor, der blev selskabets kronikør, idet han i 1782/83 udgav sin *Efterretning om Næstveds Patriotiske Selskab*, hvor han med mange og lange sidespring gjorde rede for baggrunden for selskabets oprettelse og beskrev dets første år samt bragte lovene og en medlemsliste.

Bielke kontaktede i februar 1780 Kommercekollegiet og bad om etableringsstøtte og driftstilskud til de spindeskoler, der var planlagt, og han understregede, at de med Voelker som leder ville blive drevet lige så godt som Rybergs to skoler på Øbjerggaard. Fra statens side ønskede man i første omgang kun at fremme uld- og bomuldsspindierier, hvilket ikke passede ind i Bielkes og Voelkers planer. Men i løbet af foråret ændrede Kommercekollegiet signaler og sendte Bielke en ekstrakt af en kommende forordning om støtte til linnedspindierier. Desuden stillede kollegiet i udsigt, at selskabet ville kunne opnå støtte.³

På grundlag af dette ikke nærmere specificerede tilsagn om statsstøtte, nogle løse hensigtserklæringer fra sydsjællandske godsejere om at ville oprette spindeskoler samt et løfte om bidrag fra Ryberg blev der i maj sendt en opfordring ud til at tegne sig som medlem i Næstveds Patriotiske Selskab, som ville blive stiftet ved et senere møde i Næstved. Initiativtagerne optrådte anonymt - de benævnte sig *nogle danske Patrioter*, men efter stilen at dømme var det Mangor, der havde ført pennen, da

indbydelsen skulle formuleres. Formålet med det patriotiske selskab skulle i første omgang være at arbejde for høravlenes udbredelse, bedre hørbehandling og anlæg af spindierier. Indbydelsens andet afsnit giver i koncentreret form oplysning om selskabets overordnede formål: *De [indbyderne] troe, at den Byrde, som Mængden af Huusfolk og disses Børn ere paa Gaardmændene, kommer aleene af, at den danske Bondealmue, især i Sælland, ikke kiender stort andet Arbeide, end den almindelige Agerdyrkning. De troe, at ved flere Anviisninger for Bondealmuen til frivillig Arbeide skal Flittighed tiltage, ved Børnenes tidligere Anbringelse til Arbeidsomhed Tiggeriet ophøre, og følgende de Laster, som ere Tiggeriets Følger, aftage; og neppe tage de feil, naar de troe, at en formeeret Flittighed hos Bondealmuen, tilligemed forbedrede Vilkaar, vist vil virke Forbedring i Tænkemaaden.*

Det vides ikke, hvordan indbydelsen blev distribueret, men den henvendte sig til alle *patriotisksindede*, hvilket i denne forbindelse var 1) godsejere, der selv ville bekoste en spindeskole og evt. også bidrage til driften, samt 2) det dannede borgerskab, som på den måde kunne vise borgerdyd. Det blev pointeret, at man gerne så kvinder som medlemmer, hvilket naturligvis bundede i, at spinding og vævning som husflid hørte til kvindesfæren og var noget, som også overklassens kvinder beskæftigede sig med. Flere godsejerfruer i samtiden roses for deres iver med at spinde og væve, selv om deres indsats hovedsageligt bestod i at organisere

Amtmand Bielke boede i den såkaldte Gøernes Gård, der lå mellem Axeltorv og Sct. Peders Kirkeplads. Her blev Næstveds Patriotiske Selskab stiftet, og her holdt selskabet sine møder. Forhuset mod Axeltorv var en toetages bindingsværksbygning med kvist over tre fag. Efter Bielkes tid blev der indrettet butikker i stueetagen, og huset blev pudset, som det ses på tegningen fra 1863, det ældst kendte billede af bygningen, der ses til venstre i billedet. Næstved Museum. Foto Jens Olsen.

arbejdet, som for størstedelens vedkommende blev udført af deres tjenestepiger.

Ved stiftelsen af Næstveds Patriotiske Selskab, der fandt sted den 20. juli 1780 i Bielkes gård på Axeltorv i Næstved, havde der på forhånd tegnet sig 12 medlemmer, der dog ikke alle mødte op. Her blev embedsmændene, dvs. bestyrelsen, valgt blandt de tilstedeværende. Amtmand Bielke blev formand, eller forstander, som man kaldte det. Byfoged Evald Wulf blev sekretær. Wulf havde også embedet som herredsfoged i Ringsted Herred, og derudover var han fuldmægtig hos amtmanden - dvs. han var vant til at arbejde for Bielke. Som kasserer valgtes en af byens store købmænd, den 43-årige Hans Christian Misleth, der i forvejen var involveret i flere foretagender til gavn for byen. Voelker blev valgt som inspektør for skolerne, dvs. han skulle stå for det praktiske arbejde med at anskaffe det fornødne inventar til spindeskolerne, ansætte lærerinderne, levere hør, modtage garn, føre tilsyn med skolerne og aflægge regnskab for driften. Ingen af disse poster var lønnet, men da selskabets virksomhed med årene blev mere omfattende, blev man nødt til at yde løn til inspektøren, der overtog kassererhvervet, og til sekretæren, der også blev revisor.

Blandt de tolv første medlemmer var der fire godsejere: Carl Adolph Raben fra Næsbyholm, Magnus von Beringskiold fra Rønnebæksholm, Morten Qvistgaard fra Gjerdrup og Hans Petersen fra Engelholm. Hans Petersen var allerede langt fremme med planer om en spindeskole i Bårse, og han overlod skolen til selskabet ved det stiftende møde. Qvistgaard byggede en spindeskole i Eggeslevmagle i 1782 (efter sigende på sin kones foranledning⁴), medens der først kom spindeskole på Rabens gods efter hans død, idet hans enke i 1788 byggede en skole i Tyvelse. Beringskiold blev allerede i 1781 sat helt ud af spillet med sin arrestation for landsforræderi. Foruden de valgte embedsmænd var der endnu tre Næstvedborgere, der blev medlemmer fra begyndelsen. Mangor var naturligvis den ene, de to øvrige var sognepræsten Bendix Holm ved Sct. Peders Kirke og købmand Peder Mørch. Endelig meldte Niels Ryberg sig ind med det samme.

Man kunne blive medlem af selskabet inden for fire kategorier: 1) ordentlige medlemmer, der betalte 5 rdl. om året, 2) overordentlige medlemmer, der betalte 10 rdl. om året, 3) ordentlige æresmedlemmer, som forpligtede sig til at bygge et hus til spindeskole, forsyne det med brændsel og overdrage det til

selskabet 4) overordentlige æresmedlemmer, som forpligtede sig til at bygge en eller flere skoler, levere brændsel samt betale hele indretningen og driften, der skulle forestås af selskabet. Der blev også åbnet mulighed for, at en landsby eller købstad samlet kunne blive æresmedlem under byens navn, men denne konstruktion blev aldrig benyttet.

Inden året var omme, havde selskabet 56 medlemmer, bl.a. den gamle statsminister, greve Otto Thott fra Gavnø, der stillede i udsigt, at han ville bygge spindeskoler i Vester Egesborg og Snesere. Også fru Bielkes nevø, baron Michael Herman Løvenskiold fra Vognserup, meldte sig ind og tilbød at bygge spindeskoler i Tuse og Kundby. Dette tilbud stillede selskabets bestyrelse i lidt af et dilemma. Man havde forestillet sig i første omgang at dække Sydsjælland med spindeskoler og derefter brede sig ud over det øvrige Sjælland. Men til slutningen fra de sydsjællandske godsejere var ikke overvældende, og da der åbenbart var en mistanke om, at grev Thotts løfte ikke ville blive indfriet, hvilket også viste sig at holde stik, så vedtog man at tage imod tilbudet fra baron Løvenskiold for dog at komme videre.

Forholdet til staten

Næstveds Patriotiske Selskab forsøgte fra begyndelsen at koordinere sin virksomhed med de statslige initiativer, men uden større held.⁵ De spindeskoler, der fik støtte fra staten, var underlagt en stram kontrol med hyppige indberetninger samt regnskabsaflæggelse. Disse vilkår ønskede Næstveds Patriotiske Selskab ikke at underkaste sig, og Bielke forsøgte gennem flere år at få støtte uden at skulle aflægge detaljeret regnskab. Kommercekollegiet var tilsyneladende indstillet på at indgå en sær aftale med selskabet, men da man i december 1781 nåede frem til at formulere et forslag til overenskomst mellem kollegiet og det patriotiske selskab, var vilkårene sådan, at selskabet måtte afslå dem.

De fleste af selskabets skoler var bygget af private godsejere, som havde forpligtet sig over for selskabet til at holde bygningerne ved lige og levere brændsel. Denne forpligtelse skulle efter forslaget transporteres til staten, men det blev dog understreget, at godsejerne ellers ikke skulle have nogen forbindelse til Landfabrikdirektionen, der stod for spindeskolerne - al kontakt skulle varetages af selskabet. Lærerinderne skulle ansættes af Landfabrik- og spin-

deskoledirektionen, men det blev lovet, at man ville følge indstillingen fra selskabet, idet man gik ud fra, at selskabet ville overholde de regler, der gjaldt for direktionens skoler. Det indebar, at den lokale skoleholders kone havde fortrinset for at styrke forbindelsen mellem læseskolerne og spindeskolerne. Lærerne skulle indberette kvartalsvis til direktionen på de skemaer, der blev brugt ved dens skoler. Spindetaksten (dvs. den betaling eleverne fik for det spundne garn) skulle være den samme som ved direktionens skoler, og den var lavere end selskabets. Det stod selskabet frit for at supplere med ekstra præmier - men den officielle takst skulle slås op i alle skolerne.

Selskabet afslog at gå ind på denne overenskomst, og Voelker forklarede i et privat brev et af Landfabrik- og spindeskoledirektionens medlemmer, at det først og fremmest skyldtes hensynet til de fornemme medlemmer af selskabet - de ville falde fra, hvis selskabet opgav sin selvstændighed og dermed det eksklusive præg, og uden medlemmer til at oprette skoler ville hele foretagendet være omsonst.

I løbet af 1782 blev der ført forhandlinger, som bl.a. finansminister Ernst Schimmelmann deltog i, og han stillede i udsigt, at Næstveds Patriotiske Selskab kunne opnå støtte på særlige vilkår, og at støtten også ville omfatte løn til Voelker som inspektør ved skolerne. Voelker havde i efteråret 1781 søgt om at blive kgl. inspektør ved spindeskolerne på Sjælland, men havde fået afslag; nu søgte han ved årsskiftet 1782-83 om at få løn som inspektør ved det patriotiske selskabs skoler. Arbejdet blev stadig mere omfattende, og han ville ikke blive ved med at arbejde gratis. Voelkers ansøgning blev sendt til udtalelse i Landfabrik- og spindeskoledirektionen, som afslog støtte til trods for, at Kommercekollegiet havde givet udtryk for velvilje. Voelker kunne kun få det beløb, som skoleholderne fik for at føre tilsyn med direktionens skoler, dvs. 25 rdl. pr. skole, og så skulle han indsende kvartalsvise indberetninger.

I februar 1783 tog Bielke munden fuld med en ansøgning direkte til kongen om 4.000 rdl. om året, hvilket ville stille selskabet lige med spindeskoledirektionen. Pengene ville blive brugt til aflønning af selskabets ansatte samt til drift af spindeskolerne. De første år ville der være et overskud, som skulle spares op og senere anvendes til anlæg af væveskoler samt udbredelse af moderne

Baron Michael Herman Løvenskiold (1751-1807) malet som ung af Jens Juel. Baron Løvenskiolds mor var søster til fru Bielke, og han var ligesom sin mor optaget af tidens reformideer. Som amtmand over Holbæk Amt og besidder af baroniet Løvenborg fik han også mulighed for at føre en række af ideerne ud i livet. Han meldte sig ind i Næstveds Patriotiske Selskab allerede i 1780 og blev et af selskabets aktive medlemmer, idet han oprettede ikke mindre end tre spindeskoler: Tuse, Kundby og Nørre Jernløse. Frederiksborgmuseet.

metoder til høravl og hørbehandling. Kredsen omkring selskabet - Voelker, Bielke og Ryberg - havde al mulig grund til at tro på en velvillig behandling af denne ansøgning, og Voelker boblede nærmest over af optimisme i sine breve i denne periode. Skuffelsen var så meget større, da afgørelsen kom i form af en kongelig resolution. Der ville kun blive givet 300 rdl. til Voelkers løn i stedet for de 600 rdl., som Bielke havde søgt om. Derudover ville der blive givet et beløb pr. skole til dækning af rejseomkostninger. Det egentlige driftstilskud androg 30 rdl. pr.

skole. Når selskabet havde etableret væveskole(r) og heglerier, ville der blive taget stilling til disses tilskud. Tilskudet til Voelkers løn og til skolerne ville tilmed kun blive udbetalt under forudsætning af, at selskabet havde 14 skoler i gang (på det tidspunkt var der 7), dvs. man kunne i den øjeblikkelige situation ikke opnå andet i tilskud end hvad alle andre spindeskoler fik.

Schimmelmann rådede selskabet til at gå direkte til kongen med en ansøgning om særlig understøttelse, men ansøgningen blev fra hoffet sendt videre til

Kommercekollegiet, hvorfra der ikke uventet blev givet afslag. Bielke forsøgte at forklare, at Næstveds Patriotiske Selskab som et almennyttigt selskab var noget ganske andet end Landfabrik- og spindeskoledirektionens skoler, der havde til formål at producere garn til så konkurrencedygtige priser, at fabrikanterne ville aftage garnet. Det patriotiske selskab prioriterede derimod børnenes opdragelse til arbejdsomhed, og for at tilskynde børnene til at søge skolerne udbetalte selskabet med fuldt overlæg en meget høj spindeløn. Derfor mente selskabet sig også berettiget til en særlig kongelig bevågenhed i form af en understøttelse.

I sommeren 1784 sendte Landfabrik- og spindeskoledirektionen sin sekretær på besigtigelse af Næstveds Patriotiske Selskabs skoler, og det resulterede i et lidt mere fordelagtigt tilbud om understøttelse fra februar 1785 - hvis selskabet forpligtede sig til at have 20 skoler i drift inden 3 år, ville der blive givet 50 rdl. (og ikke kun 30 som i resolutionen fra 1783) pr. skole. Bielke takkede på selskabets vegne for tilbudet og resumerede de nye vilkår, som han opfattede dem, idet han forudsatte, at der både ville blive givet 50 rdl. pr. skole og 300 rdl. til inspektørløn + rejseomkostninger foruden det tilskud som også andre spindeskoler fik til lærerløn og etablering af skolerne. I øvrigt ville han gerne have penge med det samme!

Kommercekollegiet opfattede åbenbart Bielkes brev som et afslag på tilbudet, for der skete ikke mere, og da Bielke rykkede for svar i december 1785, fik han det svar, at man ville holde sig til støttebestemmelserne i den kongelige resolution fra maj 1783. Da selskabet ikke kunne opfylde kravet til antallet af skoler, var det ensbetydende med et afslag.

I mellemtiden var der arbejdet videre på en direkte kongelig understøttelse. Her kunne Bielke udnytte sine forbindelser ved hoffet, idet overhofmarskal Numsen var hans svoger. Resultatet blev dog ikke en egentlig bevilling, men at kongehusets medlemmer tegnede sig for medlemskab af Næstveds Patriotiske Selskab. Det lovede årlige bidrag blev graderet efter rang: kongen gav 200 rdl., enkedronningen og kronprinsen hver 100 rdl., arveprinsen 60 rdl. og arveprinsens gemalinde og prinsesse Louise Augusta hver 40 rdl., i alt 540 rdl. Desuden meldte hoffets herrer og damer sig ind som overordentlige medlemmer, dvs. med et kontingent på hver

Næstved Patriotiske Selskabs Spindeskoler

Købstad		Oprettet	Nedlagt
Næstved		1782	1804
Vordingborg		1782	1807-08
Ringsted		1784	1807-08
Landsby	Gods		
Baarse	Engelholm	1780	1807-08
Tuse	Vognserup (Løvenborg)	1781	1790
Eggeslevmagle	Gjerdrup	1782	1807-08
Haslev	Bregentved	1782	1794
Rye	Ryegaard	1783	1807-08
Kundby	Vognserup (Løvenborg)	1783	1805
Nørre Jernløse	Løvenborg	1784	1805
Braaby	Gisselfeld	1786	1804*
Tyvelse	Næsbyholm	1789	1807-08

*flyttet til Vester Egede i 1793

Fordelingen af spindeskolerne

10 rdl. Det svarede godt og vel til det beløb, der var søgt til Voelkers løn, men den form for tilskud var unægtelig noget mere usikkert end et fast beløb fra den kongelige kasse.

I januar 1786 søgte Voelker forgæves kronprinsen om en fast gage på 600 rdl. Sagen synes nu uhjælpeligt gået i hårdknude, og tilmed udarbejdede Kommercekollegiet i november 1786 et notat, hvori Næstveds Patriotiske Selskabs skoler blev sammenlignet med Landfabrik- og spindeskoledirektionens skoler. Konklusionen lød, at det patriotiske selskab fik for lidt ud af pengene. I december 1786 og i marts 1787 rykkede Bielke endnu et par gange efter en endelig afgørelse, men der kom aldrig noget ud af det, og det endte med, at Næstveds Patriotiske Selskab fik et årligt tilskud som de øvrige spindeskoler, hvilket i 1790'erne var 20 rdl. pr. skole.

I 1786-87 var Voelker kørt træt. Han følte, at han blev holdt hen i årevis med tomme løfter om en statslig gage, der svarede til hans indsats, og da han havde rigeligt at gøre med virksomheden i Køng og desuden giftede sig i sommeren 1787, sagde han op som inspektør ved selskabets skoler pr. 31.8.1787. Inden da havde han oplært sin efterfølger, skovinspektøren ved Øbjerggaard Fr. Sæbye, men han blev kun ved til 1789. Den næste inspektør var prokurator Søren Henrik Lund, der boede som logerende hos byfoged Wulf. I 1798 fulgtes han af prokurator Niels Knudsen, der havde været fuldmægtig hos amtmanden og godsforvalter på Gavnø.

I 1804 blev der varslet fuldstændigt stop for statstilskud til spindeskolerne, hvilket bevirkede, at man besluttede at lukke skolerne i Næstved og Vester Egede. Det skete på selskabets sommerforsamling, hvor det ved indkaldelsen var blevet bekendtgjort, at der skulle tages beslutning om lukninger, hvilket imidlertid ikke havde foranlediget medlemmerne til at møde frem - kun Bielke, Wulf og inspektør Knudsen kom til mødet. Det endte dog med, at statens tilskudsbetingelser blev ændret, idet der nu blev stillet krav om, at en spindeskole skulle have mindst 12 elever for at få tilskud. Dette krav medførte, at skolerne i Nr. Jernløse og Kundby også lukkede, så selskabet nu kun havde halvdelen af skolerne tilbage, nemlig Baarse, Ringsted, Vordingborg, Rye, Tyvelse og Eggeslevmagle.

I 1808 blev den endelige beslutning om helt at ophæve selskabet taget. Det skete på et møde den 2. marts 1808, hvor foruden Bielke, Wulf og Knudsen kun Voelker mødte op, sidstnævnte med fuldmagt fra Rybergs søn samt endnu et af de københavnske medlemmer. På et sidste møde den 13. januar 1809 blev selskabets formue opgjort til 3.354 rdl. Halvdelen blev skænket til skadelidte ved Københavns bombardement i 1807, halvdelen til Næstveds fattigvæsen. Skolerne på godserne blev givet tilbage til de respektive godsejere, skolerne i købstæderne, som var bekostet af

Niels Ryberg, blev i overensstemmelse med dennes ønske givet til byerne.

Medlemmerne

Det var et tilfælde, at Næstved blev hjemsted for det patriotiske selskab. Initiativet udgik ganske vist fra Næstved, men det skyldtes udelukkende, at amtmanden havde sin bolig der, og selskabet fik aldrig karakter af en egentlig Næstvedforening. To af byens store købmænd var medlemmer fra begyndelsen, Hans Chr. Misleth som kasserer, og Peder Mørch som kautionist for

Evald Wulfs skydeskive med Hermesfigur, der sætter fjer i »Sentrum«. Wulf var ved siden af sine mange andre hverv også præses for Næstveds borgerlige Fugleskydeselskab, som han var med til at stifte i 1797. Han blev fuglekonge i 1799 og gav skiven året efter. Evald Wulf (1741-1815) var søn af en guldsmed i Næstved og begyndte sin erhvervs karriere som ridefoged på Rønnebæksholm. Efter at have taget dansk juridisk eksamen i 1777 blev han byfoged i Næstved samt herredsfoged og skriver i Ringsted og Tybjerg Herreder. I 1792 blev han også borgmester i Næstved, og derudover var han fuldmægtig hos amtmanden. Den slags embeder var ikke særligt højt lønnet, og det var almindeligt at bestride flere embeder for at få et levebrød ud af det. Wulf blev sekretær for Næstveds Patriotiske Selskab ved stiftelsen af selskabet og beholdt posten helt til den endelige afvikling i 1809. Han arbejdede i begyndelsen vederlagsfrit ligesom selskabets andre bestyrelsesmedlemmer, men prøvede flere gange at få løn for sit arbejde. I sommeren 1787 nægtede han at fortsætte uden løn, og derefter fik han 100 rdl. om året, men fik udvidet sine opgaver til også at omfatte revision af regnskaberne. Wulf boede ligesom Bielke på Axeltorv, hvor han i 1784 byggede en statelig gård på torvets vestside (nu boghandel).

Næstved Museum. Foto Jens Olsen.

kassereren og i perioden 1783-85 som den ene af to revisorer. Begge var i forvejen involveret i byens offentlige liv, Misleth som eligeret borger gennem 36 år. I den forbindelse møder man ham bl.a. i forbindelse med bestræbelserne på at forbedre byens havneforhold. Senere fik han også hvervet som postmester. Peder Mørch var eligeret borger fra 1782 til sin død i 1788. Den tredje Næstved-købmænd i selskabet, Martin Henrik Stennike, findes på medlemslisten fra 1781. Han hørte også til de driftige købmænd i byen, var med til at etablere pramfart op til byen og

blev medlem af havnekommissionen, var kaptajn i borgervæbningen, og hans navn dukker også op i forbindelse med et skiveskydningsselskab. Alle tre købmænd hørte ifølge opgørelserne til formueskatten i 1789 til blandt de mest velhavende i byen.⁶ De tre købmænd var de eneste af Næstveds erhvervsdrivende, der sluttede sig til det patriotiske selskab. Ingen af håndværkerne meldte sig ind.

Den ene af byens to præster var med i selskabet fra stiftelsen, nemlig Bendix Holm ved Sct. Peders Kirke. Poul Bast,

der var sognepræst ved Sct. Morten fra 1782 til 1787, meldte sig ind i 1784. Begge præsterne forlod selskabet igen i 1785, og ingen af de øvrige seks præster, der boede i byen i selskabets levetid, havde nogen tilknytning til det.

Dr. Mangor, der havde været med til at stifte selskabet, flyttede til København ved årsskiftet 1782-83, men han fortsatte som medlem. Derimod fandt hans efterfølger, dr. Holtermann, ikke anledning til at støtte sagen. Af byens øvrige embedsmænd var det ud over byfoged Evald Wulf kun borgmester Wallund, der meldte sig ind, men han forlod selskabet igen et par år senere.

Byens officerskorps hørte til amtmand Bielkes lokale omgangskreds,⁷ og tre af officererne meldte sig ind i selskabet. Regimentskvartermester Schiøtt findes på medlemslisten fra 1781, og han var medlem endnu i 1792, selv om han ikke længere boede i Næstved. Sammen med købmænd Mørch var han revisor i perioden 1783-85. Ritmester Schiern og major Bagge var de to andre officerer i selskabet, men Schiern var kun med i tre år og Bagge i fire. Fru Roepstorff meldte sig ind i 1782, men forlod selskabet allerede året efter. Hun og manden, oberst (senere generalmajor) Roepstorff, hørte til byens overklasse og var efter alt at dømme personlige venner af amtmanden og hans kone. I hvert fald var fru Bielke gudmor til en af Roepstorffs døtre i 1779, og da begge forældre døde, tog Bielkes den da 12-årige guddatter i huset. Hun blev siden gift med baronen på Gavnø.

Hverken Bielke eller Voelker fandt det åbenbart påkrævet at pleje selskabets lokale medlemsskare. Det kunne have været gjort som i det tilsvarende selskab i Kalundborg, der holdt en fest med spisning og dans hvert år på kongens fødselsdag. Under festen blev der foretaget præmieuddeling, og et af medlemmerne holdt en tale, der bagefter blev trykt. Næstveds Patriotiske Selskab fik aldrig denne karakter af at være en forening, hvor borgerne mødtes om en fælles interesse eller opgave. Selskabets aktiviteter omfattede egentlig slet ikke de menige medlemmer, der blot forventedes at betale deres kontingent. De havde ganske vist ret til at møde op til de halvårlige generalforsamlinger i amtmandens gård på Axeltorv, hvor de kunne være med til at træffe afgørelser vedrørende skolerne, men der kom tilsyneladende kun ganske få. I hvert fald skrev Voelker efter et møde i juli 1782, som han havde fundet meget pinligt,

Søren Henrik Lunds skydeskive. Lund (1761-1836) tog dansk juridisk eksamen i 1786 og slog sig ned som prokurator i Næstved, hvor han boede til leje hos byfoged Wulf. Kort efter århundredskiftet skiftede han løbebane og blev godsinspektør/godsforvalter, og det var landmanden Søren Henrik Lund, der blev fuglekonge i 1804 og leverede skydeskive med landbomotiv året efter. I 1789 havde Lund fået hvervet som inspektør ved Næstveds Patriotiske Selskabs spindeskoler. Samtidig meldte han sig ind i selskabet og gav endda det optimistiske løfte, at 8-10 af hans venner også ville være medlemmer, men det blev nu aldrig til noget. Han fortsatte som inspektør til sommeren 1798, men gennem hele perioden virkede det som om, han havde alt for travlt. Han havde han svært ved at blive færdig med regnskaberne til tiden og meldte ofte afbud til de forsamlinger, hvor han egentlig skulle aflægge regnskab. Hans efterfølger som inspektør var også en prokurator i Næstved, Niels Knudsen.

Næstved Museum. Foto Jens Olsen.

at det var godt, der ikke kom flere! Først fra 1787 blev protokollen underskrevet af de tilstedeværende. Det første år kom der som regel en eller to ud over embedsmændene, men derefter blev selskabet styret alene af formand, sekretær og inspektør.

Næstved-medlemmerne faldt da også hurtigt fra igen. Misleth nedlagde sit hverv som kasserer i 1785 og meldte sig ud. Samme år forlod de to præster som nævnt selskabet, og året forinden havde både Stennike og borgmester Wallund meldt sig ud. Nogle bemærkninger i Voelkers breve giver måske en del af grunden til frafaldet. Misleth skulle som kasserer sørge for, at alle bilag var korrekte, men Voelker kunne med sit temperament ikke hænge sig i den slags detaljer - for ham gjaldt det om at komme videre med den store sag. Passager i Voelkers breve lader ane, at hans tålmodighed over for de mere langsomme og forsigtige Næstvedborgere har været meget kort, og at han opfattede både Misleth og Mørch som nogle pedanter. Et sted skriver han om nogle hollandske breve, der skal dokumentere hørindkøb, at det næste bliver vel, at de skal oversættes til dansk - hvilken enfold! Med den tone er der måske ikke noget at sige til, at Næstveds borgere ikke fandt grund til at blive ved med at bruge tid og penge på det patriotiske selskab.

Gennem hele selskabets levetid var der kun 18 lokale medlemmer. Størstedelen af medlemmerne boede i København, og en stor del synes at have tilknytning til Ryberg og hans kreds. Det gjaldt hans forretningsforbindelser blandt de øvrige købmænd, hans kolleger fra tiden som direktør for Plejeanstalten samt nogle, som må formodes at høre til Rybergs og hans søns private omgangskreds.⁹ Embedsmænd fra centraladministrationen findes også pænt repræsenteret på medlemslisterne, bl.a. synes flere af de embedsmænd, som selskabet førte forhandlinger med om støtte, selv at have været medlemmer en kortere eller længere årrække.

De steder, hvor en godsejer havde sluttet sig til selskabet og havde bygget en spindeskole, lykkedes det som regel at få flere lokale til at melde sig ind. Normalt blev sognepræsterne medlemmer, og i nogle tilfælde arbejdede de meget aktivt for at få forældrene til at sende deres pibegbørn i spindeskolen. Andre gange blev der måske ydet en mere passiv støtte, eller præstens medlemskab skyldtes udelukkende, at han

gerne ville se sit navn på en medlemsliste sammen med biskoppens, som Voelker noget maliciøst bemærker om en præst.¹⁰ Spindeskolerne havde nemlig i høj grad biskop Balles bevågenhed, og han opfordrede gennem landemøde og cirkulære stiftets præster til at arbejde aktivt for at fremme disse skoler uden dog at tage stilling i striden mellem Næstveds Patriotiske Selskab og Landfabrik- og spindeskoledirektionen om at drive skoler. Men Balle meldte sig ind i Næstveds Patriotiske Selskab i 1785, og han forblev medlem så længe, vi kan følge medlemmerne gennem opkrævningslisterne (til 1793).

Ofte meldte også den lokale godsforvalter sig ind i selskabet, når en godsejer havde støttet oprettelsen af en spindeskole, og der er endda eksempler på forvaltere fra godser, hvor selskabet ikke havde skoler. Det var ellers en gruppe, hos hvem Ryberg og Voelker følte de mødte skepsis over for hele projektets overordnede mål - forvalterne var bange for, at når de unge var blevet vant til arbejdet med hørren, ville de helt svigte landbruget.¹¹

I Ringsted sluttede landstingshører Wederkinch sig til selskabet allerede i 1781, og da han kunne mønstre endnu ti medlemmer i 1782, besluttede selskabet at placere en af sine købstadskoler i denne by. Der var tale om en sammensat skare: to præster, postmesteren, byfogeden, en bager, en vognmand, en købmand og hans søn samt en farver og en kontrollør (toldkontrollør?). I Vordingborg havde selskabet to medlemmer i 1781, men i 1782 kom der endnu seks under den udtrykkelige forudsætning, at der ville blive oprettet en skole i byen. I begge byer kneb det med at holde på medlemmerne i det lange løb, og ingen af stederne kom der nye til.

Medlemstallet i Næstveds Patriotiske Selskab synes at have været på sit højeste omkring 1783-85. Mangor kan opregne 125 medlemmer i foråret 1783. Ifølge de bevarede opkrævningslister var der 101 i 1788 og 87 i 1789. I 1792 var man helt nede på 60 og året efter 49. Fra årene derefter er der ikke bevaret opkrævningslister, men kontingentindbetalingen faldt drastisk i løbet af 1790'erne: fra 505 rdl. i 1793 til 235 rdl. i 1799 (excl. kongehusets bidrag).

Flere gange påpeges det, at medlemmerne faldt fra, fordi de ikke fik tilstrækkelig underretning om, hvad der egentlig foregik i selskabet. Der kom ganske vist referat i avisen efter for-

samlingerne, men det var åbenbart ikke nok. Der var overvejelse om at afholde nogle af forsamlingerne i København, men det blev aldrig til noget. Da Bielke i 1789 tilbød at trække sig som forstander og overlade posten til et af de københavnske medlemmer, der bedre ville være i stand til at varetage selskabets interesser der, blev han mødt af en massiv opfordring til at blive, og selskabet vedblev at have hjemsted i Næstved.

Spindeskolerne

Alle Næstveds Patriotiske Selskabs spindeskoler var efter alt at dømme indrettet i bygninger opført til formålet. Muligvis har der foreligget typetegninger; i hvert fald omtaler Mangor, at selskabet har ladet trykke tegninger af skoler til uddeling. Han omtaler i øvrigt de første skoler som lyse og rummelige. Efter hans opfattelse skulle der være højt til loftet i en skolestue, hvor 30-40 børn skulle sidde og arbejde, og det kunne selv de bedste af de eksisterende landsbyskoler ikke leve op til. Af hensyn til rokkenes stabilitet samt for at få et varmt og tørt gulv var det nødvendigt med bræddegulv i spindestuen - her duede hverken det sten- eller lergulv, som fandtes i mange gamle skolebygninger. I det hele taget advarede Mangor mod at tro, at selv om det kunne være formålstjenligt at drive spindeskole i tilknytning til en læseskole, at man da også kun behøvede én skolestue - det ville være alt for upraktisk at rydde borde og bænke væk hver eftermiddag, når pigerne skulle til med deres rokke og skamler.

Det ser ud til, at selskabets skoler levede op til den høje standard. Således blev spindeskolen i Haslev bygget i 1782 som en 9 fag lang bindingsværksbygning af svært tømmer og med stråtag. Sandsynligvis har selve skolestuen optaget 5 fag, og den kan have været oppe på de 40-50 m², som Mangor oplyser var standarden.

Alle skolerne på landet blev opført af de lokale godsejere, hvorimod selskabet selv byggede skolerne i Næstved, Vordingborg og Ringsted. Købstadskolerne blev også opført i bindingsværk, men fik tegltag. Ringsted-skolen, der åbnede i 1784, var på ca. 73 m², hvoraf skolestuen udgjorde halvdelen. Spindeskolen i Næstved var på godt 100 m². Byggeregnskabet for Ringsted er bevaret, og det fremgår, at der virkelig blev gjort noget for at skaffe godt lys i skolestuen - vinduerne havde hver tyve ruder, hvilket var mere end der normalt

sad i de små byhuse. På det maleri, der findes af Næstvedskolen ses også de påfaldende store vinduer. Skolestuerne i Ringsted og Næstved var forsynet med treetages vindovne.

Der var indrettet bolig til lærerinden i alle skolerne - en stue/sengekammer og køkken samt spisekammer og fornuddent udhus. Derudover krævedes der noget magasinplads, både til hør og til det spundne garn.

Til den første spindeskole i Baarse blev der anskaffet 40 rokke og 3 talhasper. Talhaspen var nødvendig, når der skulle spindes fabriksmæssigt, som man kaldte det. Haspen var indrettet, så den gav et knæk, hver gang der var haspet 120 omgange. En omgang var på 86 tommer. Tolv knæk udgjorde en streng, som altså var på 5.160 alen (3.239 m). Det var allerede ved heglingen af hørren bestemt, hvor fint garn, den kunne spindes til. Af 1 pund hør heglet til 2 strenge skulle der blive 2 strenge garn. Der blev spundet op til 5 strenge, men det meste var 2 strenge.

Halvdelen af Næstved Spindeskole er kommet med helt ude i venstre side af Just Michael Hansens maleri fra Sct. Peders Kirkeplads. Skolen lå i den sydlige ende af Pølsestrædet, et stræde, der forbandt Axeltorv med kirkepladsen. Undervisningen var begyndt i lejede lokaler i januar 1782, og skolebygningen blev meldt næsten færdig i juli samme år. Det var en 20 ½ alen (12,87 m) lang og 10 ¼ alen (6,43 m) dyb teglhængt bindingsværksbygning på 9 fag med kælder under hele huset. I en tilbygget lude (halvtagsbygning) på gårdsiden var der indrettet spisekammer og køkken. I gården lå et udhus, der rummede lokum og høsehus, og hele gårdspladsen var indhegnet med et plankeværk. Skolen rummede skolestue og bolig til lærerinden samt hør- og garnmagasin. Bygningen havde større vinduer end andre huse i den størrelse for at skaffe tilstrækkeligt med lys til spindearbejdet. Da skolen var nedlagt i 1804, blev den efter giveren Niels Rybergs ønske overdraget til Næstved by. Bystyret solgte bygningen, der derefter i en periode fungerede som garnisonssygehus.

Maleri fra 1833 på Næstved Museum. Foto Jens Olsen.

Mangor giver oplysning om standardinventaret i skolerne: 30-40 rokke med hver 4 tene og lige så mange skamler eller træstole, 3-4 hasper og 4-5 lamper med hver tre væger og tilhørende lampeblok, dvs. pigerne skulle sidde i grupper rundt om en lampe, når de spandt om aftenen. Der var også tænkt på små lygter til børnene, når de skulle gå hjem på vinteraftener. Desuden skulle der være et par reoler med hver 40-50

rum til henholdsvis hør og garn, et par borde og nogle stænger til at tørre det nyspundne garn på (hørgarn fugtes under spindingen). En vægt hørte også til det nødvendige inventar. I 1800 besluttede selskabet at gøre forsøg med totensrokke for på den måde at øge produktiviteten. På en totensrok betjener hver hånd sin ten, og man skulle i princippet kunne spinde den dobbelte mængde garn. Den yngste af spindelæ-

rerinderne blev sendt til Vintersbølle, hvor Køng Fabriks engelske blegemester lærte hende den nye teknik under et fem ugers ophold. Hun lærte videre til lærerinderne i Ringsted og Rye samt i Nr. Jernløse, så der må være anskaffet nogle stykker af de nye rokke.

Lærerinderne

De kvinder, der blev ansat som lærerinder i spindeskolerne, havde vidt forskellig baggrund: der var unge og gamle, ugifte og enker samt koner med familie. I selskabets vedtægter præciseres det, hvilke krav, man stillede til lærermoderen, som man kaldte lærerinden. Hun skulle være et *fornuftigt og uberygtet Fruentimmer, som omgaaes Børnene med Kierlighed, og ei giver dem ont Exempel i nogen Ting*. Hvis hun ikke selv havde lært at spinde i en af selskabets skoler, skulle hun være nogen tid i en af skolerne for at lære *Omgangs-Maaden med Børnene*. Det er bemærkelsesværdigt, at lærerindernes menneskelige egenskaber prioriteres så højt, og at det faktisk er den eneste kvalifikation, der omtales specifikt. At de kommende lærerinder kunne spinde i forvejen og om nødvendigt var i stand til at tilegne sig de fornødne kundskaber i det fabriksmæssige spind i løbet af et kort kursus regnedes åbenbart som en selvfølge. For at skolen kunne få statstilskud, skulle lærerinderne egentlig have gennemgået et kursus i København, men det var kun selskabets tre første lærerinder, der fik attest fra lederen af dette kursus. Derefter fik selskabet lov til selv at uddanne sine lærerinder, hvilket normalt skete under et ophold ved en af de andre skoler. Selskabet dækkede udgifterne i denne forbindelse. Voelker havde til at begynde med forestillet sig, at der kunne oprettes et spindelærerindeseminarium i forbindelse med de øvrige aktiviteter i Køng, men det blev aldrig til noget.¹²

Den 59-årige enke Cathrine Poulsen var selskabets første lærerinde. Hun blev ansat ved spindeskolen i Baarse, og om hendes kvalifikationer oplyses det, at hun havde flere præmier for sit spind fra Plejeanstalten. De to næste var den 29-årige kone Anne Marie Berg i Tuse og den 64-årige ugifte Maren Christensdatter, der begyndte i Næstved i januar 1782, men som snart efter blev forflyttet til den nyåbnede skole i Eggeslevmagle.

Nogle af lærerinderne havde tilknytning til skolevæsenet i forvejen. I Ringsted

Haslev Spindeskole. Skolen blev bygget i 1782 af lensgreve A.G. Moltke midt i landsbyen ved siden af rytterskolen. Det er en solid bindingsværksbygning på ni fag, opført med kraftigt tømmer. Efter A.G. Moltkes død i 1792 ønskede hans søn J.G. Moltke ikke længere at støtte skolen med brændsel, og skolen sygnede hen. Næstveds Patriotiske Selskab lukkede den i 1794 og leverede bygningen tilbage til Bregentved. Den har siden bl.a. været brugt som jordemoderbolig, men er nu i privateje.

Foto Jørgen Pedersen.

valgte selskabet i 1784 at ansætte skoleholderens kone, madam Sehested, men måtte afskedige hende i 1788. Kapellanden Henrik Ussing havde sat en større smædekampagne i gang, og han kan selvfølgelig have haft ret i sine beskyldninger mod madam Sehested for at være drikfældig og mishandle børnene, men hele affæren kan også være en del af de stridigheder, han havde med sognepræsten og en stor del af byens borgere. I Vordingborg valgte man først en enke, Laurentze H. Ebbesen fra Iselingen. Hun blev imidlertid afskediget i 1786, og derefter blev skoleassistent Tychsens kone ansat. Hun drev i forvejen en håndarbejdsskole i byen og blev sendt til Køng Fabriks spindeskole i Ring for at lære det fabriksmæssige spind. Da hun døde i 1800, overtog hendes datter hvervet som spindelærerinde. I Baarse blev Cathrine Poulsen afløst af Charlotte Gyrsting, der tidligere havde *holdt skole* i Sallerup i Køng sogn. Hun blev afskediget fra spindeskolen i Baarse i 1800 på grund af efterladenhed, der dog skyldtes alderdom og svagelighed. På det tidspunkt var hun ca. 67, men seks år senere var hun stadig i gang. På det tidspunkt hjalp hun den gamle degn i Skibinge med at undervise, og hun fik det skudsmål af biskop Balle, at hun lærte børnene at læse godt i bog og ledte dem til at agte på ordenes simple mening.¹³

Nogle af spindelærerinderne var gift

med håndværkere. Det gjaldt f.eks. Christiane Mariager i Braaby, der var gift med snedker Michael Rosendal. Hun var 32 og havde et par børn, da spindeskolen startede i 1786. I Rye blev den 28-årige Ane Andreasdatter skolens anden lærerinde. Hun var gift med hugger og hjulmand Anders Rasmussen. I Tyvelse valgte man en skrædderkone, Ane Kirstine Hammer, da spindeskolen åbnede i 1789.

Lærerinderne ved Næstveds Patriotiske Selskab var på fast løn, hvoraf en del var dyrtidsreguleret. Aflønningen var nemlig sammensat af en egentlig løn + kostpenge + sengeklæder + 2 tønder rug og 2 tønder byg. Værdien af kornvarerne var i 1780-81 sat til 8 rigsdaler, men i 1805-06 til 23 rdl. og 5 mark. I skoleåret 1786-87 fik hver lærerinde 47 rigsdaler og 1 mark.

Lærerinden skulle føre nøjagtig bog over, hvad hver enkelt elev spandt, så der kunne udbetales spindeløn, og der skulle holdes regnskab med den hør, der blev leveret til skolen, samt over de udgifter, der i øvrigt måtte være. Det viste sig hurtigt, at spindelærerinderne ikke magtede regnskabsføringen, og selskabet gik over til at betale den lokale skoleholder 4 rdl. om året for at føre bøgerne.

Lærerinden var forpligtet til at opholde sig i skolestuen i skoletiden og måtte

Køng-Plaster. Voelker var virksom på mange områder - altid med det overordnede formål at hjælpe bønderne til at forbedre deres vilkår. I det første af de bevarede breve til Bielke (16.1.1780) skrev han bl.a.: »Det har sandelig kostet besvær nok, før vi er kommet så langt, som vi nu er, og som De sikkert har hørt, så virkede jeg i begyndelsen som doktor blandt dem [bønderne], for jeg tænkte, at i den egenskab har man fremgang hos araberne, [en hentydning til ekspeditionen til Det lykkelige Arabien, som Voelker altså kendte] så kan man vel også have fremgang blandt sjællænderne, og jeg har netop derigennem nået en stor del af mine mål.«
Hvor omfattende Voelkers lægegerning var, kan vi ikke vide, men Mangor understregede, at der ikke var tale om kvaksalveri, og at Voelker henviste til lægen, når han ikke selv kunne klare problemerne. Voelker lod fremstille et plaster, som blev solgt under navnet Køng-plaster, og som han i 1815 forgæves søgte at få eneret på at sælge. Det blev et populært lægemiddel, som fandt afsætning langt op i 1900-tallet. Plasteret anvendtes som fordelende middel, dvs. det fik hævelser og betændelser til at spredes og svinde bort.
Haslev Museum, mus. nr. 6213. Foto Jens Olsen.

ikke passe private gøremål. Det blev påtalt, da det kom frem, at madam Sehested i Ringsted fik pigerne til at hjælpe med at passe sine egne børn, og hun fik besked på at ansætte en barnepige.

Eleverne

Men hvad nyttede det med skoler og lærerinder, hvis der ikke kom nogen elever? Det viste sig, at det kunne være svært at holde elevtallet oppe. I de bedste af skolerne kom der de første år mellem 30 og 40 elever, og spindeskolen i Haslev, som begyndte med 39 elever i efteråret 1782, nåede den følgende vinter helt op på 44 elever. Skolen blev i en årrække regnet for at være selskabets bedste, hvilket Voelker var meget godt tilfreds med. A.G. Moltke, Bregentved, som havde bygget skolen, var stadig en indflydelsesrig mand, og netop succesen fra hans skole kunne tilskynde andre godsejere til at etablere spindeskoler. Men også i

Haslev gik det tilbage, og da A.G. Moltke døde i 1792, blev der ikke længere leveret brænde til skolen, som lukkede ved påsketid i 1794.

Baarse Spindeskole, som var selskabets første, begyndte i efteråret 1780 med 33 elever, året efter var der 37, og den fjerde vinter kom der 36. De tre sidste år af skolens levetid - 1804-07 - var man nede på 13, 15 og 10 elever. Spindeskolen i Tuse havde det første år 24 elever og to år senere 26, men de har efter alt at dømme ikke været flittige til at møde op. Da inspektør Sæbye besøgte skolen i slutningen af november 1787, havde der i nogen tid slet ikke været nogen elever, og efter Sæbyes mening var forældrene overhovedet ikke interesseret i skolen. Resolut kørte han videre til Butterup, hvor sognepræsten boede, fik ham med tilbage til Tuse, og med hans hjælp blev der samlet 16 børn, der spandt om eftermiddagen og aftenen.

Et halvt år senere kunne Sæbye melde, at der regelmæssigt kom 10 børn, og at præsten fra prædikestolen opfordrede forældrene til at være flittigere til at sende deres børn til spindeskolen. Lige meget hjalp det, og skolen blev lukket i foråret 1790.

Ryberg havde bekostet opførelsen af de tre købstadskoler, og han stillede som betingelse, at disse spindeskoler kun måtte optage børn, som også gik i den stedlige læseskole, eller som mødte med attest fra sognepræsten om, at de havde lært at læse. Ved Rye Spindeskole stillede godsejeren Fr. Chr. Rosenkrantz de samme krav, hvilket havde en gunstig indflydelse på den almindelige skolegang, fordi det - i hvert fald efter hans eget udsagn - var populært at komme i spindeskolen.¹⁴ Om disse ideelle krav også blev overholdt i det daglige, når søgningen til spindeskolerne svigtede, er nok tvivlsomt.

Tilbudet fra spindeskolerne henvendte sig bredt til almuen, men sigtede især på, hvad der i indbydelsen til dannelse af Næstveds Patriotiske Selskab benævntes *den ringeste Stand*, dvs. husmændene. Elevlisterne er ikke bevaret, men fra Baarse foreligger der oplysning om de fire piger, der i 1782 fik flidspræmie, og de var husmandsdøtre i alderen 5, 6, 10 og 12 år. Men helst så man både gårdmands- og husmandsbørn i skolerne. Et par steder (Haslev og Ringsted) gik præsterne foran med et godt eksempel og satte deres egne døtre i spindeskolen. På Øbjerggaard blev det af Ryberg (og Voelker) skrevet ind i fæstebrevene, at fæsterne skulle sende deres børn i læseskolen og for pigernes vedkommende desuden i spindeskolen. Voelker gik videre i en af de redegørelser, hvor han samlede sine visioner om et bedre samfund. Han ønskede sig simpelthen skolepligt, der vel at mærke også skulle gælde de børn, som forældrene havde sendt ud at tjene. De steder, hvor der også var spindeskole, skulle skolepligten både omfatte læseskolen og spindeskolen.¹⁵

I købstæderne kæmpede man mod den opfattelse, at spindeskolerne var det samme som tvangsarbejdsanstalter, hvor tiggere blev anbragt. Under alle omstændigheder blev de betragtet som deciderede fattigskoler. Det indtryk kunne også kun blive forstærket, når f.eks. selskabets medlemmer i Vordingborg påtog sig at bespise skolens fattige elever. Elevtallet i købstadskolerne gik op og ned, men gennemgående blev der ikke spundet ret meget i disse

skoler. Der kunne dog komme et midlertidigt opsving, som det skete i Ringsted, hvor Sæbye efter lærerindsigt i 1788 kunne konstatere, at der i februar 1789 var ikke mindre end 33 rokke i gang. Vordingborg var nok den af byskolerne, der gik mest stabilt, i hvert fald efter at skolen fik ny lærerinde i 1786.

Der blev givet flere forklaringer på den svigtende tilslutning til spindeskolerne. For det første var både Bielke og Voelker af den overbevisning, at sjællandske bønder generelt var arbejdssky og drev aftentimerne bort til ingen nytte - en del af projektet gik netop ud på at lære dem at udnytte døgnets ledige timer. Dernæst var der en generel mistro mod skoler, hvor eleverne skulle lære praktisk arbejde - var det en ny form for hoveri?¹⁶ Derfor var det så vigtigt for Bielke og Voelker, at eleverne og deres forældre kunne se en kontant gevinst ved skolegangen i form af spindeløn.

Udskiftningen af landsbyerne med den tilhørende udflytning af en del af gårdene fik også noget af skylden for den vigende interesse for spindeskolerne. Der kunne blive meget langt til skolen for nogle børn, og selv om spindeskolerne som nævnt havde nogle lygter, som børnene kunne få at se ved, når de skulle hjem, var det ikke realistisk at tro, at småpiger fra de udflyttede gårde og husmandssteder ville søge skolen på vinterdage og -aftener. Det var også den almindelige opfattelse, at der under de nye vilkår var mere arbejde til børnene hjemme. Både Voelker og Bielke var varme tilhængere af udskiftningen, men de kunne godt se, at lige netop spindeskoleprojektet led skade ved den. Da Braaby skulle udskiftes i 1793, og størstedelen af gårdene ville blive flyttet ud, besluttede Gisselfeld Kloster da også at flytte spindeskolen til Vester Egede. Bielke havde været fungerende overdirektør ved Gisselfeld under grevens mindrearighed fra 1783 til 1792 og var igen trådt til under grevens udenlandsrejse fra 1793 til 95, så han har selv haft en hånd med i denne beslutning.

Skolegang

Pigerne kunne komme i spindeskolerne allerede som fireårige. Det vides ikke, hvor almindeligt det var med så små elever, men der kendes to konkrete eksempler på femårige piger i Barse Spindeskole. Det var meningen, at pigerne kunne fortsætte i skolen gennem hele deres barndom, og når de holdt op i forbindelse med konfirmatio-

nen, ville de få en ny rok og en talhaspe med selskabets, deres eget og skolens navn på. Der kendes vistnok ikke nogen af disse rokke eller hasper med navn, og det er spørgsmålet, om de overhovedet blev uddelt. Flittige elever kunne også se frem til på deres konfirmationsdag at få *nogen Stads til den Dags Klædedragt*, som det hedder i vedtægterne.

Skoleåret startede den 1. juli og gik til 31. juni, men i praksis begyndte undervisningen først til Mikkelsdag (den 29. september). Om sommeren forventede man ikke, at børnene havde tid til at gå i skole. Ideelt set skulle børnene gå i læseskolen om formiddagen, og derfor havde spindeskolerne kun undervisning om eftermiddagen fra klokken et og til klokken ni om aftenen. Lærerinden skulle opholde sig i spindestuen hele tiden og med kærlighed opmuntre børnene til flid og arbejdsomhed. Hun skulle selvfølgelig vise børnene til rette med spindingen, men hun skulle også hjælpe med til at udrydde overtro ved at hindre børnene i at fortælle spøgelseshistorier og lignende. Hun måtte kun tillade fortællinger, der ikke var til skade for *Dyd og gode Sæder*.

Spindelærerinderne fik god hjælp til løsningen af denne del af deres opgave i det hæfte med *spindeviser*, der udkom i 1783. Forfatteren var den 22-årige student H.C. Bunkeflod, der hørte til en kreds af videnskabsfolk og forfattere, som mødtes i Rybergs hus i København. Her må han have fået inspiration til sangbogen, som Ryberg bekostede trykningen af (Voelker nævner, at det var Rybergs 16-årige søn, der lod den trykke).¹⁷ Bunkeflod opfangede i sine viser hele den del af det patriotiske projekt, som spindeskolerne var udtryk for, nemlig opdragelse af bondestanden til vindskibelighed. F.eks. hedder det i vers 3 i visebogens nr. 1, Opmuntring til at spinde:

Saa mangan gaaer med Bettelstav
Fra Huus til Huus desverre,
Og lider ondt og vises af
For han gad intet lære,
O, Piger! spandt de nu som vi,
Saa var de vist for Hunger frie,
Saa gik de ei paa vildsom Stie,
Men prisede vor Herre.

En vise indeholder en moralsk fortælling om den dovne og drikfældige Espe, som ender i fængsel, andre priser kærligheden til fædrelandet og til fødestedet samt landlivets lyksalighed. Grundtanken i flere af viserne er en opfordring til at blive på landet, hvor man hører

hjemme, og ikke tro at rigdom og byliv bringer lykke. Man skal stræbe efter at være flittig, tro og ærlig, elske sin konge og sit fædreland, så opnår man lykken. Det er bondestandens patriotiske opgaver, der her kommer til udtryk. I visen om lyksalighed hedder det i vers 3:

Nei! ei Stand, ei Sted kan være
Grunden til Lyksalighed?
Himlens Herre bør vi ære,
Og gaae frem i Dydens Fied;
Flid bør hærske i vor Handel
Og en god Samvittighed,
Reen da blier vor hele Vandel,
Og vi har Lyksalighed.

I visen Et fornøiet Sind, der kom med i et senere oplag, får Bunkeflod i vers 2 understreget det gavnlige i både læse- og spindefærdigheder:

Læse kan jeg skikkelig,
Ellers var det ilde,
Og min Traad den gaaer for mig,
Som den flyve vilde,
Og min Fader har mig kier,
Og min Moder kierlig er,
Jeg er munter, jeg er glad,
Jeg er glad og munter.

Der er jo ikke tale om den store poesi, men spindeviserne blev godt modtaget. Voelker var i København, da spindeviserne udkom, og han omtalte i et brev til Bielke begejstret de *præchtige Spinn Lieder*, som han havde med hjem. Under opholdet i København skulle Voelker tale selskabets sag ved et møde med Guldberg, og også han bifaldt de nye spindeviser.¹⁸ Efter alt at domme skænkede Ryberg visebøger til Næstveds Patriotiske Selskab; i hvert fald takkes der for viserne under sommerforsamlingen samme år med en bemærkning om at *Selskabet har fundet [dem] meget bequem og til anstændig Opmuntring i Skoelernerne*. Senere figurerede der udgifter til spindeviser et par gange i det bevarede regnskab for 1785-86.

Spindeviserne blev populære og nåede at komme i fire oplag. F.eks. var de blandt de bøger, som biskop Balle uddelte som flidspræmie, når han visiterede skolerne i sit stift.¹⁹ Efter de dengang herskende pædagogiske principper blev eleverne bedst ansøret til flid gennem kappestrid og uddeling af præmier. Dette finder udtryk i spindevisen *Opmuntring til at spinde*, der slutter således:

Løb Hiul! løb Teen! gesvind, gesvind!
 Thi Penge faaer jeg for mit Spind,
 Belønningen skal blive min,
 Saafremt jeg blier den Beste.

og det sidste vers af *Landlevnets Lyksalighed lyder:*

Vi alle herinde
 Om Kap nu vil spinde,
 Spind fiint og spind mig saa forbi!
 O! Piger jeg vedder
 At ingen sig glæder
 Saa smukt og saa herligt som vi.

Voelker argumenterede kraftigt for præmieuddelinger som ansporing til flid. Det princip havde været med til at befordre den gode fremgang for de rybergske spindeskoler, og som han påpegede benyttede selv Landhusholdningsselskabet sig af præmieuddelinger. Han blev vred, da nogle i selskabet åbenbart ikke ville bevilge penge til præmier, og som han skrev til Bielke ville Ryberg takke ham for, at han ikke stiltiende havde accepteret det, og så i øvrigt selv give pengene. Men det var jo netop selskabet, der skulle være kilden til vores patriotisme, som Voelker udtrykker det.²⁰ Der blev dog også uddelt flidspræmier af selskabet, enten penge eller småting som kridthuse eller knapper-nåle, ligesom bøger nævnes en gang.

Voelker havde også sans for, at arbejdet gik lettere, hvis der ind imellem blev tid til lidt fest, og smågilder - *en liden Lystighed* - i spindeskolerne omtales jævnligt, både medens Voelker var inspektør og senere. Efter Voelkers eget udsagn deltog han aktivt i festerne, hvor han dansede med pigerne. Da han omtalte det i et af sine breve, understregede han samtidig, hvor vigtigt det var at tage udgangspunkt i børnenes begrebsverden og tænkemåde.²¹ Voelker var meget bevidst om sin rolle som almuens opdrager, men ind imellem var han ved at fortvivle over, at bønderne ikke kunne se, at alle hans projekter var til deres eget bedste. Der skal Thüringer tålmod til at omgås de sjællandske bønder, sukker han i et brev til Bielke.²²

Produktionen

Børnene skulle lære at spinde, men der skulle også helst produceres noget garn, som kunne sælges. Det er ikke muligt at få et samlet overblik over, hvor meget der blev spundet i de enkelte skoler, men af de bevarede tal fremgår det, at det var meget svingende, både fra skole til skole og over tid. Fra spindeskolerne blev der også leveret hør til voksne spindere, der arbejdede hjemme, og de

fleste steder udgjorde børnenes andel af det spundne garn kun meget lidt. For skoleåret 1786-87 foreligger der opgørelse over produktionen for hver skole fordelt på børn og voksne. I Haslev spandt børnene 419 strenge garn, men de voksne ikke mindre end 5.159 strenge, i Næstved var børnenes andel 288 strenge og de voksne 2.268 strenge, hvorimod børnene i Tuse spandt 180 strenge og de voksne kun 372 strenge.

Ved selskabets oprettelse forelå der ikke nogen aftale om afsætning af garnet. Væveriet i Køng var endnu ikke startet, men da det kom i gang, blev der i foråret 1783 truffet aftale med Ryberg om, at vævermesteren i Køng kunne aftage garn, og i maj samme år leverede Voelker 2.155 pund af selskabets garn til væveriet. Men garnet hobede sig alligevel op, og i efteråret 1784 blev der solgt 4.100 pund garn på to auktioner i Næstved og Vordingborg.

Det var jo egentlig meningen, at Næstveds Patriotiske Selskab skulle bruge lokalt produceret hør, men indtil der var tilstrækkeligt, måtte der indkøbes hør, og man måtte endda købe udenlandsk hør for at få nok. Gennem hele selskabets levetid blev der fragtet hør til skolerne, men det fremgår ikke, hvordan fordelingen var mellem dansk og udenlandsk hør. Ryberg trådte fra begyndelsen til med finansiering af hørindkøbet, som selskabet kunne afdrage efterhånden, som garnet blev solgt. I foråret 1785 blev der indgået en kontrakt mellem selskabet og Ryberg om, at Ryberg leverede hørren og aftog garnet til produktionsprisen, dvs. incl. spindel-lønnen. Aftalen blev fornyet i foråret 1786, men på det tidspunkt havde selskabet set sig nødsaget til at reducere spindetaksten med 20 %, og Ryberg betingede sig, at der udelukkende blev leveret til den nye spindetakst, selv om der var garn imellem, som selskabet havde betalt den høje spindeløn for. I denne periode var selskabets garnproduktion på sit højeste, og Ryberg kunne ikke aftage det hele. Året efter meddelte Ryberg, at han ikke ville aftage garn længere end til 1. juli 1787, men da det ikke lykkedes Næstveds Patriotiske Selskab at få andre aftaler, blev Ryberg ved endnu et år. Voelker var langt fremme med en plan om selv at gå ind som entreprenør, hvilke selskabet støttede, men det ville kræve kapital for at finansiere hørindkøbene, og det lykkedes ikke for ham at skaffe den. Udgangen blev, at Næstveds Patriotiske Selskab ved Kommercekollegiets mel-

Skoleår	Samlet produktion
1783-84*	3.905 pund garn
1785-86	9.735 pund garn
1786-87	15.359 pund garn
1788-89	7.326 pund garn
1790-91	4.570 pund garn
1791-92	4.228 pund garn
1792-93	1.796 pund garn
1798-99	1.649 pund garn
1805-06	603 pund garn

* kun 1.7.1783 – 31.3.1784

Den samlede produktion i selskabets skoler for de år, der foreligger oplysninger om.

lemkomst entredede med Kanalkompagniet om at levere hør og aftage garn fra de fire skoler nordpå: Tuse, Nr. Jernløse, Kundby og Rye, medens Ryberg fortsat forsynede de sydlige skoler med hør og aftog garnet til Køng Fabrik.

Voelker indtog en dobbeltstilling i spørgsmålet om levering af garn til væveriet i Køng, idet han selv var fabriksinspektør og dermed også økonomisk ansvarlig for driften. F.eks. udtrykte han i efteråret 1787 tvivl om, hvorvidt han kunne aftage garnet fra selskabet til væveriet - det afhang af, hvordan afsætningen af en ny sort fint lærred gik, selv om det naturligvis var Ryberg, der havde den endelige afgørelse.²³

Ikke al garnet fra spindeskolerne var lige godt, og det kunne det ifølge Voelker heller ikke være, når en del blev spundet af børn, der var under oplæring. I sommeren 1786 sendte Voelker dog et hjertesuk til Bielke - nu havde han sammen med vævermesteren gennemgået det garn, der var leveret fra selskabet, men den kære Gud ved, at garnet er miserabelt, og det gik ham på at skulle acceptere det på Rybergs vegne. Noget af garnet var for gammelt og skulle for længe siden have været kogt, og andet havde der været mus i. Det gjaldt bl.a. 12 pund garn, der var spundet i Næstved, og som Voelker ikke kunne bruge i væveriet.²⁴

For at få hele projektet i gang havde Voelker med Rybergs accept set gennem fingre med en vis form for snyd fra spindelærerindernes side - de kunne finde på at fugte garnet lidt rigeligt, når det skulle vejes til afregning. Han havde

Efter Voelkers død i 1819 blev der rejst en mindestøtte for ham i Lunden ved Øbjerggaard. På en brudt sandstens-søjle er der indsat en marmortavle med en anerkendelse af hans utrættelige virksomhed i 41 år for omegnen. Desværre er det ikke lykkedes at finde et portræt af Voelker.

Foto Jørgen Pedersen.

på en eller anden måde fået det til at stemme i regnskaberne (revisionen af Voelkers regnskaber synes altid at have været yderst kompliceret!), men da han gik af som inspektør, skulle han udelukkende varetage fabrikkens interesser, og han kunne ikke længere godtage nogen form for svindel, ligesom det jo heller ikke var ham, der skulle føre regnskaberne.

Lykkedes det?

Fra begyndelsen var det kun meningen, at spindeskolerne skulle bestå højst 25 år, så da selskabet stod foran lukning i 1808, kunne man med en vis ret henvise til, at nu havde man opfyldt sin mission. Men der havde været mange fortrædeligheder undervejs. For det første var det ikke lykkedes at få oprettet så mange skoler som forventet. Godsejerne, der skulle bekoste bygningerne, stod over for de kapitalkrævende udskiftninger og ville ikke også engagere sig i spindeskoler. Bielke antyder også i 1781, at selskabet havde været ude for en del kritik i de kredse, der egentlig skulle

støtte. Det var da også kun få og kortvarige succeser, selskabet kunne opvise. Selv en så god skole som Haslev sygnede hen efter få år. De skolelukninger, man måtte foretage, var alle begrundet i manglende søgning - det lykkedes aldrig at få et højt stabilt elevtal i skolerne, og det er tvivlsomt, om der overhovedet var elever, der gik i spindeskolen gennem hele deres barndom. Endelig lykkedes det heller ikke at holde på selskabets medlemmer, hvilket naturligvis påvirkede økonomien.

Ifølge den oprindelige plan om spindeskolerne som første led i opbygningen af en linnedindustri på landet skulle selskabet efterhånden også etablere hegleskoler og væveskoler, men man nåede aldrig så vidt. Ryberg lod i 1783 selskabet uddele guldmedalje til instrumentmager Cotzand i København for at fremstille hegler af samme kvalitet som de skotske, men derudover beskæftigede selskabet sig ikke med forbedring af hørbehandlingen. Voelker arbejdede selv med dette på virksomheden i Køng, hvor der blev uddannet hørberedere.

Fra 1782 fik selskabet en aftale med Ryberg om, at man kunne sende væverlæringer til Køng fra de godser, hvor selskabet havde spindeskoler, og selskabet vedtog at yde de uddannede vævere en etableringsydelse på 50 rdl. Tanken var, at disse vævere skulle etableres på deres hjemegn og aftage det kvalitetsgarn, der blev spundet på stedet takket være spindeskolen. Det lykkedes også at få etableret nogle vævere, og det var en trøst, da spindeskolen i Tuse som den første måtte lukke i 1790, at baron Løvenskiold ville etablere en uddannet væver i huset.

Et par af skolerne fortsatte efter selskabets lukning. I Rye blev der stadig givet spindeundervisning i den gamle spindeskole, og godsejeren ansatte den hidtidige spindelærerinde til at forestå undervisningen under tilsyn af sognepræsten. Det omtales, at garnet blev afsat til en tysk drejlsvæver, der boede i et nabosogn. I Eggeslevmagle ophørte spindeundervisningen, og skolen blev anvendt til industriskole, som man kaldte det. Det svarede til de senere husflidsskoler, og der blev undervist i fag som kurvefletning, rebslagning og sadelmagerarbejde, altså færdigheder, der var nyttige for bønderne.

Købstadskolerne skulle efter Niels Rybergs ønske overgives til byen som sådan. I Næstved solgte bystyret skolebygningen og anvendte pengene til

reparation af rådhuset, i Vordingborg ønskede sognepræsten at benytte den tidligere spindeskole til pigeskole med undervisning i såvel almene skolefag som spinning. Det blev dog ikke til noget, og bygningen blev vistnok overdraget til latinskolen.

Det er vanskeligt at måle effekten af den spindeundervisning, der blev givet i spindeskolerne. Hanne Frøsig konkluderer, at nok lykkedes det ikke at få etableret egentlige landfabrikker efter udenlandsk forbillede, men de forbedrede metoder, som hørberedningsanstalterne og spindeskolerne underviste i, gav sig udslag i en generel højnelse af kvaliteten af de hjemmeproducerede linnedvarer til eget brug.

Næstveds Patriotiske Selskab kan ses som et led i tidens patriotiske projekt. Formuleringerne i både Voelkers breve, Bielkes redegørelser og ansøgninger og Mangors skrift vidner om fortrolighed med den patriotiske terminologi. Bemærkninger i Voelkers breve viser også, at kredsen omkring selskabet fulgte levende med i de tidsskrifter og pjecer, hvor tidens tanker debatteredes. De opfattede spindeskoleprojektet som deres patriotiske opgave, gennem hvilken de - med støtte fra selskabets medlemmer - skulle opdrage bondestanden til større flid og en bedre tænke-måde for derved at gavne landets økonomi. Ifølge den patriotiske tankegang havde landets borgere standsbestemte pligter, og bondestandens lå netop i at arbejde flittigt og vise forsvarsvilje som soldater. Næstveds Patriotiske Selskabs ledere formåede at omsætte deres visioner til praktisk handling, selv om de havde sat målene så højt, at kun en del af projektet lykkedes, fordi de måtte indgå et antal af kompromiser undervejs.

Noter

1. Voelkers ansøgninger
2. Mangors fortale
3. Kommercekollegiet. Danske sekretariat. J.nr. 1780/78 og 1780/692
4. Erh. Qvistgaard: Stamtavle over Slægten Qvistgaard. 1893. Side 35.
5. Dette afsnit bygger på materiale i Kommercekollegiet, jfr. arkivoversigt, samt Næstveds Patriotiske Selskabs forhandlingsprotokol og breve fra Voelker samt Ryberg i selskabets arkiv.
6. Formueskatten blev først lignet efter P. Mørchs død, men der blev betalt skat af formuen i boet.
7. En gennemgang af dåbsindførslernes fadderlister i Næstveds to sognes kirkebøger i 1780'erne støtter denne antagelse.
8. Voelkers brev til Bielke 13.11.1783
9. I fru hofapoteker Beckers dagbog fra 1787-90 (udgivet 1870: Af Anna Christine Beckers (født Torm) Dagbog. Ved J.G. Burman Becker) omtales socialt samkvem med Ryberg flere gange. Ryberg var enkemand på det tidspunkt og boede sammen med sin søn. Flere andre fra familien Beckers omgangskreds findes på Næstveds Patriotiske Selskab medlemslister. Fru Becker var medlem af selskabet 1782-93.
10. Voelkers brev til Bielke 12.10.1786
11. Rybergs brev til Bielke 13.4.1782
12. Voelkers brev til Bielke 16.1.1780
13. Biskop Balles visitatsbog 1799-1807. Ved Chr. Larsen. 1999. Side 295.
14. Rosenkrantz' anbefaling til Voelker 13. juni 1783. Kommercekollegiet. Danske sekretariat. J nr. 1786/71
15. Nogle Efterretninger om Selskabet i Nestved. 5.2.1788. En redegørelse på dansk, der ligger blandt Voelkers breve til Bielke.
16. Bielke i en redegørelse til Kommercekollegiet 16.12.1783. Kommercekollegiet. Danske sekretariat. J. nr. 1783/1162
17. Rasch, side 242 og 340. Bunkeflod blev præst og udgav bl.a. nogle samlinger af salmer.
18. Voelkers brev til Bielke 11.3.1783
19. Joakim Larsen, side 14
20. Voelkers brev til Bielke 16.7.1782
21. Voelkers brev til Bielke 16. 7.1782
22. Voelkers brev til Bielke 2.3.1788
23. Voelkers breve til Bielke 29.9.1787 og 28.10.1787
24. Voelkers brev til Bielke 16.7.1786

Litteratur

- Beyer, Seyer Mahling*: En Antiquarisk og Statistisk Topographie over Egitzlefmagle Sogn og Vester=Flakkeberg Herreds Pastorater. Slagelse 1820. [om spindeskolen og industriskolen side 52-57]
- Bonde, Aage*: Et uddrag af Viborg Stiftsbogtrykkeri tohundredårige historie 1771-1971 samt beretning om bogtrykkerier i Viborg fra reformationstiden indtil 1745. Viborg 1971.
- Bunkeflod, H.C.*: Forsøg til Viser for Spindeskolerne i Sieland. København 1783. 2. oplag med tillæg 1784. 3. oplag 1786. 4. oplag 1801.
- Damsholt, Tine*: Fædrelandskærlighed og borgerdyd. København 2000.
- Efterretning* om det næstvedske patriotiske Selskabs Spindeskoler, af Aaret 1784. (Efterretning om den inden- og udenlandske Handel. 1787, side 277-285) (også i: Maanedlige Tillæg til de Aalborgske jydsk Efterretninger. 1787, side 68-72)
- Frøsig Dalgaard, Hanne*: Hør som husflid. København 1980.
- Hornemann, G.*: Hvorfor Amtmand Bjelke blev suspenderet. En episode fra Sydsjælland 1807. (Fra Arkiv og Museum. Bind 1, 1902. Side 476-506) [Bielke blev under englandskrigen anklaget for at have bragt en lods fra Vordingborg i livsfare. Under sagens behandling var han suspenderet fra amtmandsembetet. Undersøgelsen endte med, at han blev fuldstændig frikendt og derefter genindsat i sit embede]
- Jessen, Johs. C.*: Alsted og Ringsted herreders skolehistorie indtil 1830. Sorø 1945. (heri bl.a. om Ringsted)
- Jessen, Johs, C.*: V. og Ø. Flakkebjerg Herreders Skolehistorie. Slagelse 1938.
- Krog, G.C.*: Om Industrien i Rye og Sonnerup Sogne. (Efterretninger fra Selskabet for indenlandsk Kunstflid. Bd.1. 1810-11. Side 573-86).
- Krogh, Tyge*: Købmændene og de lavere klassers flid [bl.a. om det patriotiske selskab i Kalundborg]. I: Kalundborgs historie. Red. af Tore Nyberg og Thomas Riis. Bd. 1. Kalundborg 1985. Side 295-304.
- Larsen, Joakim*: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784-1818. København 1893. Genoptryk 1984.
- Mangor, C.E.*: Efterretning om Nestveds Patriotiske Selskab. København 1782. [det fremgår af teksten, at den først er færdigredigeret i foråret 1783]
- Nielsen, Rasmus*: Næstved Købstads Historie. Bd. 1-4. Næstved 1925-32.
- Nielsen, Rasmus*: Næstveds Patriotiske Selskab (1780-1809) (Aarbog for Historisk Samfund for Præstø Amt. 1926. Side 3-26).
- Paludan, Charlotte*: Kjøng Fabrik. I: Damask og drejl. Red. af Charlotte Paludan og Bodil Wieth-Knudsen. København 1989. Side 76-101.
- Placat*, angaaende nogle Foranstaltninger og tilstaaede Præmier, i Hensigt til en bødre Tilberedning og Forarbejdelse af de til Lærrets=Manufacturerne fornødne raae Materialier, for Kongeriget Danmark. [udsendt af Kommercekollegiet 4.8.1780]
- Rasch, Aa.*: Niels Ryberg. 1725-1804. Fra bondedreng til handelsfyrste. Aarhus 1964.
- Schovsbo, Per Ole*: Historie om en fabrik [Køng Fabrik]. (Skalk, 2001, nr. 4. Side 20-27)

Smith, Otto: Næstved 1135-1935. Næstved 1935.

Sørensen, Erling: Christian Martfelt - patriot og den første sekretær. [Landhusholdningsselskabet] (Erhvervshistorisk Årbog. Bind 19. 1968. Side 11- 48).

Arkivalier

Landsarkivet for Sjælland m.m.:

Næstved byfoged. Næstveds Patriotiske Selskab. Heri:

Forhandlingsprotokol 1780-1809.

En pakke med bl.a.:

Indbydelse til oprettelse af Næstveds Patriotiske Selskab.

Næstveds Patriotiske Selskabs Love. Trykt i Sorø 1781.

Breve fra Christian Gottfried Voelker til amtmand Rudolph Bielke. (1780-1794).

Breve fra Niels Ryberg til amtmand Rudolph Bielke. (1782-86).

Breve fra skoleinspektør Fr. Sæbye til amtmand Rudolph Bielke. (1787-89).

Breve fra kapellan Henrik Ussing og landstingshører Wederkinch til amtmand Rudolph Bielke vedr. spindeskolen i Ringsted (1788).

Diverse regnskaber. Det er meget spredt, hvad der er bevaret af regnskabsmateriale. (ud over regnskaberne i selskabets arkiv findes der et regnskab for 1785-86 i Rigsarkivet. Kommercekollegiet. Danske sekretariat. J. nr. 1787/270)

Specifikation over det solgte hørgarn på auktionerne i Næstved og Vordingborg i september 1784.

Medlemslister i form af opkrævningslister for årene 1788, 1789, 1792 og 1793. (Indmeldelser noteres desuden løbende i forhandlingsprotokollen med undtagelse af det første år). Liste over udmeldinger til 1785.

Byggeregnskab (1783-85) samt brandtaksation (1785) for Ringsted Spindeskole.

Næstved Sct. Peders sogn. Kirkebøger

Næstved Sct. Morten sogn. Kirkebøger.

Næstved Rådstue. Brandtaksation for Næstved spindeskole. 1791. Taks. nr. 211 a (Pølsestrædet)

Vordingborg Rådstue. Brandtaksation for Vordingborg spindeskole. 1801. Taks. nr. 14. (Torvets nordre side)

Rigsarkivet

Privatarkiver. 10.107. Det Rudolph Bielkeske Fideicommiss 1812-18. Heri amtmand Rudolph Bielkes testamente.

Danske kancelli. A 136. Ansøgninger om naturalisation 1776-89. Heri Voelkers ansøgning fra 28. januar 1777. (Sagen oversendes til Kommercekollegiet. Danske sekretariat. Herfra anbefales ansøgningen ikke, j.nr. 1777/132)

Kommercekollegiet. Tyske sekretariat. J. nr. 1777/1 (Voelkers ansøgning om at drive linnedfabrik i Slesvig)

Kommercekollegiet. Danske sekretariat. J. nr. 1781/923 (Voelkers ansøgning fra 1781).

Kommercekollegiet. Danske sekretariat. J. nr. 1782/1070 (Voelkers ansøgning fra 1782).

Vedr. Næstveds Patriotiske Selskabs forhandlinger om statsstøtte: Kommercekollegiet. Danske sekretariat. J. nr. 1780/78, 1780/692 a, 1780/149, 1782/269, 1783/171, 1783/174, 1783/1017, 1783/1162, 1784/81, 1784/1108, 1785/276, 1786/36, 1786/71, 1786/333, 1786/1078, 1787/23, 1787/185, 1787/270, 1787/545.

Kommercekollegiet. Sager vedr. linned- og sejldugsmanifakturer 1765-97. Heri bl.a.:

Kommercekollegiets notat fra 1786 vedr. Næstveds Patriotiske Selskabs spindeskoler sammenlignet med Landfabrik- og spindeskoledirektionens.

Kopi af Niels Rybergs redegørelse fra 3.1.1776 stilet til kongen.

Regnskaber for spinderier og spindeskoler [Landfabrik- og spindeskoledirektionens skoler] 1781-83, 1787, 1788.

Reviderede regnskaber. Formueskatten 1789. Vordingborg amt. 1 pakke (bl.a. Køng), Nysted-Præstø købstæder. 1 pakke (bl.a. Næstved).

Folketællinger 1787 og 1801 for de købstæder og landsbyer, hvor Næstveds Patriotiske Selskab havde spindeskoler.